

Folker HANSEN, *La economía del cáñamo en la España Suroriental. El cultivo, manipulación y transformación del cáñamo en su significado para la estructura social de la vegas. Traducción, estudio introductorio y notas de Jesús Millán García-Varela*, Sant Vicent del Raspeig, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2015, 293 pàgines.

El primer que cal destacar i valorar d'aquest llibre és la iniciativa d'haver-lo traduït i publicat. Es tracta d'una monografia derivada d'una tesi doctoral presentada a Alemanya a la dècada dels seixanta, un període en què la investigació social feta des d'altres països va contribuir a suplir moltes de les mancances de les estructures acadèmiques febles del franquisme. Només cal recordar la rellevància de les publicacions, aparegudes a les dècades dels cinquanta i els seixanta, de Pierre Vilar, d'Yvette Barbaza, de Pierre Deffontaines, de Julian Pitt Rivers... Moltes d'aquestes recerques fetes en àmbits diferents de les ciències socials, especialment aquelles que descriuen i detallen la situació del moment, com el llibre que ara comentem, han passat a constituir en l'actualitat un testimoni de gran vàlua per als historiadors.

La monografia de Folker Hansen es va publicar en alemany, per primera vegada, l'any 1967 com a resultat de la tesi en Geografia presentada a la Universitat de Bonn. El llibre exposa amb rigor i mètode el funcionament d'una economia local basada en la producció i elaboració del cànem a principis dels anys seixanta, just abans que patís un col·lapse i una desaparició ràpida. El caràcter d'última instantània d'un món a punt d'esfondrar-se li atorga un valor afegit a la investigació. El territori d'anàlisi és ben acotat: d'una banda, l'àrea de cultiu del cànem al Baix Segura, amb un nucli central a l'horta d'Oriola i els municipis propers, més algunes zones perifèriques que s'estenien cap a Elx, Crevillent, Albatera i també alguns municipis murcians (Caravaca i Cehegín); d'altra banda, l'àrea de manufactura industrial del cànem, que parcialment coincidia amb la zona de cultiu però que, per algunes produccions, s'estenia a la Vila Joiosa i altres localitats alacantines. Aquesta doble dimensió agrícola i industrial també és la que estructura el conjunt del treball, que es compon de dues seccions i un epíleg. La primera secció està dedicada al que l'autor anomena la *geografia agrària del cànem*, i la segona a la geografia industrial. Les pàgines finals serveixen per revisar les transformacions provocades pel procés d'industrialització i la competència de les fibres artificials, i per vaticinar l'extinció del sector canemer.

Una de les virtuts del llibre és que planteja l'articulació de totes les fases del procés de producció del cànem, tant les corresponents a la producció agrícola com les que pertocquen a la transformació industrial. Certament, ho facilita que totes coincidissin en un petit espai altament especialitzat en aquesta producció de caràcter bàsicament artesanal o amb nivells incipients de mecanització. Aquest enfocament permet visualitzar amb molt detall i precisió la densa xarxa d'interrelacions que s'establien al voltant del cànem i les complementarietats i sinèrgies que es produïen, tant a l'hora de mobilitzar la mà d'obra, com a l'hora de distribuir a l'espai les diferents activitats.

En relació amb aquest darrer aspecte, l'autor, en tant que geògraf, està molt interessat a destacar els factors explicatius de la microlocalització de cadascuna de les activitats i, en l'exposició, posa èmfasi en les condicions climàtiques locals i, especialment, en les petites variacions en el grau d'humitat ambiental, que afectaven molt –i en sentits diferents– cadascuna de les fases de producció de la fibra del cànem. Els temes d'interès de Hansen, tanmateix, no es redueixen a la configuració de l'espai, sinó que es projecten cap a les formes d'organització del treball i del procés productiu, i hi posen molt d'èmfasi tant en els aspectes socials com en els aspectes tècnics, a voltes vorejant un enfocament de tipus etnogràfic. En l'exposició de cadascuna de les operacions de cultiu i de transformació manufacturera, l'autor aposta per una descripció molt detallista, en la qual caracteritza tant el tipus d'explo-

tació o d'empresa on es duia a terme una fase determinada del procés, com les eines i els procediments de treball emprats.

La substitució de les tècniques artesanals per procediments mecanitzats és un dels temes recurrents al llarg del llibre i en relació amb això aporta bones il·lustracions sobre com les condicions socials de la producció i la racionalitat de les unitats productives podien haver afavorit o haver limitat línies de mecanització determinades. El cas del bregat o agramat –el trencament de les canyes per extreure'n la fibra– és, en aquest sentit, molt interessant ja que la seva mecanització, per bé que hi havia un cert interès des de feia dècades (es documenta una visita a Balaguer i a Castelló de Farfanya el 1928 per fer veure les màquines), havia avançat amb lentitud i parcialment. Hansen ho explica, en bona mesura, per raons de lògica econòmica de les unitats pageses més petites, que necessitaven contractar pocs jornals i que obtenien un ingrés addicional amb la venda dels residus de l'agramat als forns de pa, els quals, quan es processaven a màquina, no resultaven un combustible adequat. A un altre nivell, també resulten aclaridors de la complexitat el canvi tècnic, alguns processos de desmecanització o de regressió en l'ús de maquinària en la sega i en el trenat que el llibre recull i que es van produir com a conseqüència de pèrdues excessives de fibra (en la sega mecanitzada) o de la decadència dels sectors industrials situats en esglaons posteriors de la cadena productiva que exercien com a demandants del cànem trenat.

Pel que fa als aspectes socials, és de gran interès la gran quantitat d'informacions que recull sobre el funcionament del mercat de treball i les relacions salarials. El cultiu del cànem, en les condicions tècniques en què es feia el 1960, era molt exigent en treball. A banda del treball familiar, Hansen estima que el seu cultiu mobilitzava uns 200.000 jornals anuals. Segons les seves apreciacions, un assalariat podia obtenir un nivell d'ingrés anual relativament elevat gràcies a aquesta activitat. Descriu amb molta riquesa de detall la mecànica de contractació dels jornalers, les especialitzacions, els salaris, la duresa de la feina, el calendari laboral, la complementarietat amb altres feines o amb l'emigració temporal... També revela alguns dels riscos laborals, com la cannabiosi provocada per la respiració continuada de pols de cànem. Des de la perspectiva actual, probablement sobta al lector la facilitat amb la qual s'assumeixen les regles de la divisió de treball entre gèneres, que les atribueixen a les exigències físiques i les condicions de calor i humitat. Tot i això, el volum d'informació que proporciona sobre les condicions de treball és molt ric i no està exempt d'una certa càrrega crítica, en especial quan s'acosta al treball infantil –de la persistència del qual en deixa bona constància– o al treball a domicili, que és qualificat com a indústria clandestina.

La secció dedicada a la geografia industrial del cànem dona encara més rellevància al treball en les seves diverses dimensions: des de les tècniques i la mecànica de cada fase productiva fins al tipus d'empresa en què es produïa i les condicions econòmiques i laborals dels treballadors. Per contra, qüestions com el volum de producció o els fluxos comercials a penes ocupen la seva atenció. En aquesta part Hansen planteja un acostament doble a la indústria del cànem, primer per tipus d'activitat (activitats d'obtenció de la fibra, activitats d'elaboració de la fibra, activitats d'acabat) i després geogràfica, per a cadascuna de les cinc àrees locals on es localitzava la indústria. Ambdues són complementàries i permeten alternar la perspectiva més sectorial amb els equilibris dinàmics que a escala local es produïen entre les diverses línies d'especialització, algunes de les quals, com la producció d'espardenyes, a l'alçada de 1962 ja estaven en plena decadència.

Malgrat el seu rigor i academicisme, l'autor momentàniament també es permet un cert lirisme quan descriu els paisatges vinculats al cànem, tant el paisatge agrari com el paisatge humà, amb el tràfec de carros tirats per mules, el lament plorós dels tallers a la matinada o la remor de les dones que elaboraven sogues al carrer. Si el descontextualitzéssim, al treball de Hansen se li podrien fer alguns retrets, que podrien anar des de la seva perspectiva his-

tòrica limitada fins algunes deficiències metodològiques. Tanmateix, seria un error de plantejament. El treball ha de ser llegit i considerat en relació amb el moment en què va ser escrit, i la traducció i edició en castellà han de ser valorades pels elements que aporta a la comprensió d'una economia local que havia seguit una trajectòria d'especialització i de desenvolupament dins un marc bàsicament orgànic, i que començava a desaparèixer.

Per això mateix serveix de gran ajuda la introducció extensa on Jesús Millán situa l'obra de Hansen en diverses dimensions i compensa algunes de les seves mancances. Primerament presenta l'autor, aleshores un jove doctor que, entre 1962 i 1964, havia fet diverses estades al Baix Segura amb l'objectiu d'elaborar la seva tesi. Segonament, ubica la monografia en la tradició geogràfica alemanya i, en particular, situa a qui va ser el director de la tesi, Carl Troll, amb els seus clarobscurts pel que fa a la seva activitat durant el règim nazi i al paper clau que va tenir en la reorganització de la disciplina després de la guerra. Millán destaca com la monografia de Hansen encaixa en l'enfocament geogràfic de Troll, sobretot en la delimitació d'espais geogràfics coherents que permetin detectar les connexions entre els recursos naturals del territori i la societat que els explota. En tercer lloc, Millán presenta una síntesi sobre les transformacions productives i geogràfiques de la producció i manufactura canemera a Espanya des de finals del segle XVIII fins a la segona meitat del segle XX. Aquest recorregut li serveix per posar de manifest que la concentració de la producció canemera al Baix Segura havia estat gradual i era un fenomen relativament recent. Finalment, la introducció també complementa la monografia de Hansen proporcionant-li la perspectiva històrica que li manca. Millán situa el model de societat rural de base pagesa que Hansen troba a la dècada dels seixanta en una trajectòria caracteritzada, des d'inicis del segle XX, per un cicle de consolidació de la producció agrícola familiar dins un context capitalista, i apunta les implicacions que aquest procés va tenir en les actituds polítiques d'una comarca amb tradició carlina i que, des de ben aviat, va veure qüestionada la seva economia per la competència italiana en el mercat internacional del cànem. El valor de la monografia de Hansen no es pot descontextualitzar. És el producte d'un observador coetani que, amb les eines de la geografia del moment, va deixar constància de les condicions d'existència d'un model d'economia i de societat molt localitzats just abans del seu desmantellament. Per això mateix té molt d'interès.

Enric SAGUER
Universitat de Girona